

MARIAN CZOCHAŃSKI, GRZEGORZ KOWALSKI*

UDZIAŁ PRAC GEODEZYJNYCH W TWORZENIU
UKŁADU PRZESTRZENNEGO ŁODZI PRZEMYSŁOWEJ

THE PARTICIPATION OF GEODESY WORKS
IN CREATING OF CONFIGURATION
OF INDUSTRIAL CITY OF ŁÓDŹ

Streszczenie

W niniejszym artykule omówiono rolę prac geodezyjno-kartograficznych Filipa de Viebiga i Jana Leśniewskiego w tworzeniu układu przestrzennego Łodzi przemysłowej.

Słowa kluczowe: plany parcelacyjne, tyczenie, układ przestrzenny, miasto przemysłowe

Abstract

This paper summarizes the participation of geodesy and cartographical works of Filip de Viebig and Jan Leśniewski in creating of configuration of industrial city of Łódź.

Keywords: parcel plans, realization works, configuration, industrial city

---

* Dr hab. inż. Marian Czochoński, prof. PŁ, dr inż. Grzegorz Kowalski, Katedra Geodezji, Kartografii Środowiska i Geometrii Wykreślnej, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Politechnika Łódzka.

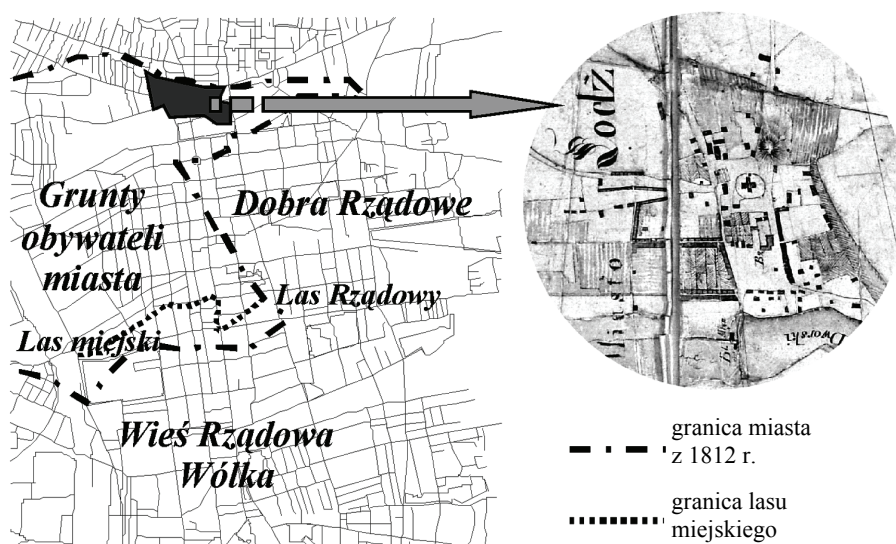
1. Wstęp

Podstawą działań jednostek samorządu terytorialnego w zakresie przeznaczania terenów na różne cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania zabudowy w ramach przyjętej polityki przestrzennej dla obszarów działania tych jednostek są ład przestrzenny i zrównoważony rozwój (ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. Nr 80, poz. 717). W działaniach tych uwzględnia się m.in. wymagania w zakresie urbanistyki i architektury, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, walory architektoniczne i krajobrazowe oraz wymagania ochrony środowiska.

Przy ewidentnym wykorzystaniu w tych działaniach informacji przestrzennej zawartej w aktualnych materiałach geodezyjno-kartograficznych istotne dla tych działań są również informacje zamieszczone w materiałach archiwalnych. Prowadzone w Zbiorach Kartograficznych Archiwum Państwowego w Łodzi badania archiwalnych opracowań kartograficznych [2] pozwalają w sposób kompleksowy przeanalizować proces kształtowania się układu przestrzennego miasta w okresie tworzenia zrębów miasta przemysłowego oraz jego wpływu na przestrzenny obraz przestrzeni miejskiej, a także uwypuklić rolę geodetów w jej tworzeniu.

2. Łódź rolnicza

Jeszcze w 1820 r. Łódź była miastem rolniczym. Obszar zabudowy miejskiej miał ok. 20 ha, z budynkami skoncentrowanymi wokół rynku i placu kościelnego oraz przy

Rys. 1. Układ przestrzenny i zabudowa Łodzi rolniczej oraz „tereny inwestycyjne” dla Łodzi przemysłowej (oprac. własne)

Fig. 1. The configuration and the buildings of agricultural city of Łódź and “investment area” for industrial city of Łódź (self elaboration)

wychodzących z rynku ulicach (rys. 1). Poza obszarem zabudowanym znajdowały się rozległości miejskie – pola należące do obywateli miasta oraz las miejski zlokalizowany przy południowo-zachodniej granicy miasta.

Na rysunku 1, na podkładzie obecnej siatki ulic, przedstawiono lokalizację „rządowych terenów do zainwestowania” leżących poza południowo-wschodnimi granicami miasta, wniesioną na podstawie zachowanego w Zbiorze Kartograficznym Archiwum Państwowego w Łodzi bardzo zniszczonego fragmentu oryginału mapy zatytułowanej *Brulion PLAN Klucza Łódzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dóbr Narodowych należącego Specjalnie rozmiarony w Roku 1812/13 przezemnie Franciszka Johnnej Geometr Przysięgłego Xwa War* (APŁ, sygn. 513).

Mapa ta sporządzona została jako opracowanie jednostkowe; zorientowana jest w kierunku zachodnim z zaznaczoną strzałką północy magnetycznej. Opracowana została w skali 1:5000 wg miar pruskich. Na zachowanym fragmencie można odczytać wkreślone później prowadzący z rynku na południe projekt traktu piotrkowskiego późniejszej ulicy Piotrkowskiej oraz projektowaną wschodnią granicę miasta z lasami rządowymi [2].

Rysunek 1 uzupełnia powiększony wycinek tej mapy, ilustrujący układ przestrzenny i zabudowę Łodzi rolniczej.

3. Początki Łodzi przemysłowej

W 1821 roku, gdy Łódź otrzymała prawa osady fabrycznej, powiększono jej obszar do 10,2 km² przez przyłączenie „folwarku Stara Wieś i Wójtostwa Łódzkiego, należącego do ekonomii rządowej Łaznów” [5]. Przyjęcie, także w tym roku, rządowego programu rozwoju przemysłowego spowodowało wydanie odpowiednich rozporządzeń regulujących kwestie osadnictwa na terenach planowanych osad – Nowe Miasto i Łódka.

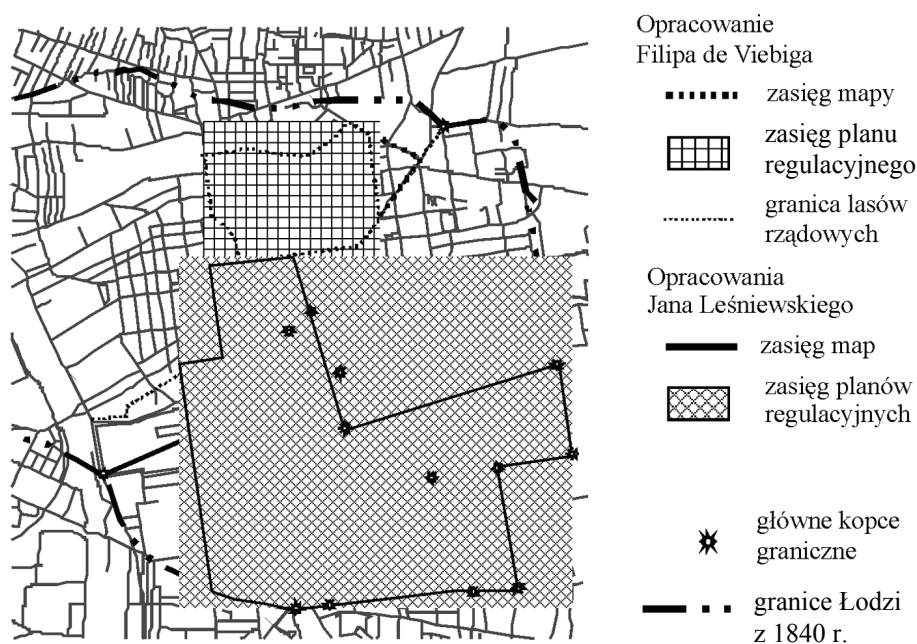
3.1. Opracowanie kartograficzne dla wytyczenia osady rękodzielniczej Nowe Miasto

Na tereny nowej osady przeznaczono obszary położone na południe od Starego Miasta, po południowej stronie doliny rzeki Łódki, na miejscu Starej Wsi – częściowo na gruntach obywateli i proboszcza, w części na gruntach rządowych. Prace rozpoczęto w 1821 r.

Na zlecenie Rajmunda RembIELIŃskiego projekt rozplanowania osady sporządził geometra Filip de Viebig. Dla ostatecznego uregulowania Osady Sukienniczej Rajmund RembIELIŃski w dniu 12 czerwca 1823 r. wydał dla geometry Filipa de Viebiga szczegółową instrukcję [6]. Zawierająca 16 punktów instrukcja jest dokładnym opisem procedury geodezyjnej zwanej dzisiaj scaleniem, podziałem i wymianą gruntów. Instrukcja ta wskazuje również na istnienie innych, oprócz opracowania Franciszka Johnneya, map szczegółowych tego obszaru i funkcjonowanie w tych czasach załączka obecnego zasobu geodezyjno-kartograficznego oraz na reperkusje wynikające z tego faktu.

Zalecenia tej instrukcji geometra Filip de Viebig pośpiesznie wykonał, wytyczając 184 działki budowlane, 205 działek ogrodów sukienniczych oraz 5,7 km nowych granic miasta, usypując na nich 28 kopców. Na koniec sporządził w tymże 1823 r. „Plan Sytuacyjny uregulowanych ogrodów sukienniczych Mieście Łodzi położonego w Obwodzie Łęczyckim Województwie Mazowieckim” w skali 1:5000 wg „Miary Warszawskiej rachując 50 prętów na Call Dziesiątą”. Plan ten, którego kopia litograficzna znajduje się

w Archiwum Państwowym w Łodzi – sygn. 517, jest opracowaniem jednostkowym zorientowanym ku północy, ale ściśle – w kierunku osi traktu Łęczycza–Piotrków.

Rys. 2. Zasięg map i planów regulacyjnych Filipa de Viebiga i Jana Leśniewskiego (oprac. własne)

Fig. 2. The range of maps and the regulating plans of Filip de Viebig and Jan Leśniewski (self elaboration)

Zasięg opracowania kartograficznego Filipa de Viebiga oraz zasięg terenów objętych sporządzonym przez niego planem regulacyjnym przedstawiono na rys. 2.

3.2. Opracowania kartograficzne dla wytyczenia osady rękodzielniczej Łódka

W 1825 roku powiększono obszar Łodzi do 22,1 km², przyłączając „wieś Wólkę, Wójtostwo Zakrzew (prawdopodobnie Zarzew), i część lasu rządowego, należącego do leśnictwa Łaznów” [5].

Już w tym samym roku Jeometra przysięgły Królestwa Polskiego Jan Leśniewski rozpoczął szczegółowe pomiary tych terenów. Najpierw pomierzył obszar gruntów mieszczan łódzkich i lasu ogólnego miejskiego, ciągnący się wzdłuż ulicy Piotrkowskiej między ulicą Dzielną (obecnie Narutowicza i Zielona) a granicą ze „Wsią Rządową Wólka z Roku 1823 Kopcami obsypaną” i sporządził na tej podstawie nową mapę. Opracowanie to zatytułowano *Plan Sytuacyiny zaiętych gróntów na Urządzenie Osady rękodzielniczej ŁÓDKA zwaney, z Territorium miasta Rządowego Łódź w obwodzie Łęczyckiem w Województwie Mazowieckiem położonego w roku 1825 sporządzony przez Jana Leśniewskiego Jeometrę przysięgłego* (APŁ, sygn. 521). Jest to mapa jednostkowa w skali 1:5000 („miary Nowo = polskiej z Ławki prętów 50”), zorientowana na zachód. Na mapę w obrębie pól obywateli

miasta Łodzi autor wniósł w kolorze czerwonym granice kompleksów klasyfikacji bonitacyjnej gleb od „Klasy I żytny” po „Gront 3 letni żytny”. Do mapy dołączony był szczegółowy rejestr pomiarowy, stanowiący podstawę do obliczania należności płaconych posiadaczom z tytułu zajęcia ich gruntu pod Osadę [2].

Na podstawie tej mapy oraz innych zgromadzonych już u burmistrza materiałów kartograficznych Jan Leśniewski zaprojektował i wytyczył w terenie, zapewne zgodnie z wymaganiami narzuconymi przez Rajmunda Rembiewskiego w cytowanej wcześniej Instrukcji: 17 ulic, 2 rynki, 539 placów rękodzielniczych, 5 dużych posiadłości wodno-fabrycznych, 10,1 km nowej granicy między Łodzią a Lasami Rządowymi i okolicznymi wsiami rządowymi Widzewem i Zarzewem oraz dobrami prywatnymi Chojny. Na nowych granicach usypał 44 kopce oraz dodatkowo 11 kopców na istniejącym odcinku granicy między wsią „Wólka a wsią Rządową Rokicie do Ekonomij Pabianice w Województwie Kaliskim należąca”. Ten nowy podział terenów, już w tym momencie należących do miasta Łodzi, przedstawił na mapie zatytułowanej *Plan Sytuacyiny Osady Rękodzielniczej ŁODKA pod miastem Rządowym Łódź w Obwodzie Łęczyckim w Województwie Mazowieckim na Wyroby Lniane i Bawełniane założony, Sporządzony w Miesiącu Listopadzie 1827 roku przez Jana Leśniewskiego Jeometrę przysięgłego Królestwa Polskiego* (APŁ, sygn. 519). Jest to mapa podziału sporządzona w skali 1:10 000 wg miary nowopolskiej. Zorientowana jest w kierunku północnym, ściśle wzdłuż osi ulicy Piotrkowskiej. Zawiera również kierunek północy magnetycznej [2].

W następnej kolejności została sporządzona *Mappa Realności Rządowych zaiętych na Osade Rękodzielniczą ŁODKA, Wsi Wólka, Posady Strzelca Obrębu Łodz, Grontu Marcycha do Urzędu Leśnego Łaznow należącego, Posiadł Emphiteulicznych Pila Kulom, Młynow Lamus i Woytowski i Dezerty Młynowego Arasz z Ekonomij Łaznow oraz Młynka zwanego Księży z Probostwa Łódź nabytego, niemniej Części Lasu Rządowego z Leśnictwa Łaznow. – Nakoniec Części Lasu sub Litt P. ogólnego Miasta Łódź na Mappie Grontów zaiętych z Territorium Miasta tegoż w roku 1826 sporządzony niezamieszczony, z Mappy ogólny Klucza Łódź z Roku 1825 z Rysowana w Miesiącu Styczniu 1828 Roku przez Jana Leśniewskiego Mierniczego Przysięgłego* (APŁ, sygn. 96). Skala opracowania „na 1 Cal Dziesiętny prętów 50”, czyli 1:5000. Z uwagi zamieszczonej w legendzie mapy „Granice każdej Realności Oddzielny Kolorami są oprowadzone. Głoski czarne są Odsetaczeniem do Reiestru Pomiarowego” wynika, że również do tej mapy sporządzony został taki rejestr [2].

Zasięg opracowań kartograficznych Jana Leśniewskiego oraz pokrycie tych terenów jego planami regulacyjnymi przedstawiono na rys. 2.

W 1840 roku powiększono obszar Łodzi do 27,4 km², przyłączając ponad 500 ha obszarów leśnych należących do „leśnictw rządowych Łaznow i Pabjanice” [5]. Ta część dokonana geodezyjnych czeka na szczegółowe rozpoznanie.

Niebagatelną rolę w rozplanowaniu tych osad odgrywały stosunki własnościowe na włączanych do miasta terenach. Zarówno Nowe Miasto z Ogrodami Sukiennicznymi, jak i rozplanowana na południu Osada Rękodzielnicza Łódka z posiadłami fabrycznymi leżały prawie wyłącznie na gruntach rządowych. Tylko łączący obie lokalizacje obszar wzdłuż ulicy Piotrkowskiej rozplanowany został w dużej części na gruntach obywateli miasta.

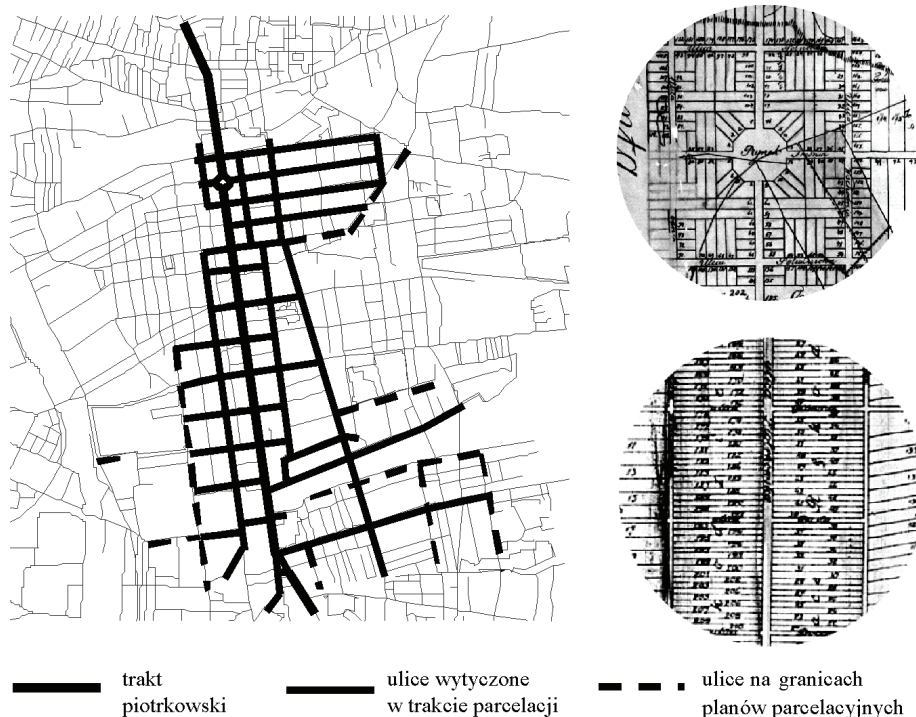
Osadę Sukienniczą, zwaną później Nowym Miastem, rozplanowano i wytyczono na południe od istniejącego Starego Miasta, a najważniejszym jej punktem był centralnie położony, ośmioboczny Nowy Rynek (dzisiejszy plac Wolności), leżący na osi traktu Łęczyca–Piotrków, z wylotowymi poprzecznymi ulicami prowadzącymi z jednej strony do Kon-

stantynowa i Lutomska, z drugiej do Brzezin. W 1827 r. przy placu ukończono budowę murowanego ratusza, który był siedzibą władz miejskich do 1915 r. Naprzeciw wzniesiony został kościół ewangelicki. Obszar zabudowy obejmował 4 przyrynkowe bloki urbanistyczne, z wytyczonymi 184 działkami budowlanymi, na których postawiono wg typowych projektów domy dla nowych osadników, tkaczy.

Rozplanowanie Nowego Miasta cechowały więc geometryczna regularność oraz symetria, charakterystyczne dla urbanistyki klasycystycznej tego okresu [4].

Z dokonań geometry Filipa de Viebiga w krajobrazie miasta pozostały na trwałe plac Wolności i otaczający go kwartał wyznaczony ulicami Północną (i Ogrodową), Wschodnią, Południową (Rewolucji 1905 roku i Próchnika) oraz Zachodnią, wraz z wypełniającym go układem działek; ulice Północna, Średnia (Pomorska), Południowa (Rewolucji 1905 roku), Podcegielniana (Jaracza) od Piotrkowskiej do Ogrodowej (Kamińskiego); północna granica ulicy Dzielnej (Narutowicza) od Piotrkowskiej do granicy lasu (ulica Uniwersytecka).

„Kliny”, które zgodnie z punktem 6 Instrukcji Rembelskiego miały „pozostać nie-tykalnymi”, są wyraźnie widoczne nawet w obecnym układzie granic.

Rys. 3. Ulice wytyczone na podstawie planów parcelacyjnych Filipa de Viebiga i Jana Leśniewskiego (oprac. własne)

Fig. 3. The streets traced on the base of Filip de Viebig and Jan Leśniewski parcel plans (self elaboration)

Podstawową strefę przemysłową kolejnej nowej osady – Łódki – wytyczono trzy kilometry dalej na południe w dolinie rzeki Jasień (z przeznaczeniem na ciąg tzw. posiadł

wodno-fabrycznych). Wzdłuż ulicy Piotrkowskiej rozplanowano kolonię tkacką, zaś przy ulicach sąsiednich kolonie prządnicze. Kolonie te połączyły nową strefę przemysłową z Nowym Miastem w jeden organizm miejski.

Zaprojektowany przez Jana Leśniewskiego na mapie i wytyczony w terenie układ nowych ulic zachował się do dziś pod nazwami Żeromskiego, Wólczańskiej, Sienkiewicza, Kilińskiego, Narutowicza, Traugutta, Tuwima, Nawrot, Mickiewicza, Wigury, Radwańskiej, Skorupki, Czerwonej, Fabrycznej, Tymienieckiego, Przybyszewskiego, Łęczyckiej i Tatrzańskiej. Także układ granic placów i ogrodów wypełniających kwartały ulic czytelny jest w znacznym stopniu na gruncie do chwili obecnej.

Formy rozplanowania osady Łódki i powiązania jej z Nowym Miastem stanowiły wynik kolejnych, niezamierzonych początkowo planów rozbudowy i powiększania obszarów osady – realizowanych wycinkowo w krótkim okresie. Integracja przestrzenna obu tych osad była wtórnym efektem biegunowego usytuowania obu struktur osadniczych, zlokalizowanych w odniesieniu do dolin rzek [1].

Układ przestrzenny Łodzi uzyskał wydłużony, pasmowy kształt, który jest charakterystyczną cechą miasta do chwili obecnej [4].

Na rysunku 3, na podkładzie współczesnej siatki ulic, przedstawiono ulice wytyczone przez Filipa de Viebiga oraz Jana Leśniewskiego oraz ulice wytyczone później wzdłuż granic terenów objętych parcelacją. Rysunek uzupełniono wycinkami map obu tych geometrów, ilustrującymi charakterystyczne cechy planów parcelacyjnych.

4. Podsumowanie

Okres od początku XIX w. po 1918 r. to powstanie i rozwój Łodzi przemysłowej. Za jej twórców uważa się – i słusznie – Stanisława Staszica oraz Rajmunda Rembielińskiego, ale ich wizjom kształt geometryczny nadali i zmaterializowali go na gruncie mierniczowie przysięgli Filip de Viebig i Jan Leśniewski.

To geodetom zawdzięcza Łódź długi na 4,8 km, prosty trakt biegnący od placu Kościelnego na Starym Mieście aż do ówczesnych południowych granic miasta na placu Reymonta (Górny Rynek) – dzisiejsze ulice Nowomiejska i Piotrkowska – oraz prostokątny układ ulic na wschód i na zachód od tej osi – między obecnymi ulicami Kilińskiego i Żeromskiego – zachowany do dziś.

W niniejszym artykule na przykładzie miasta Łodzi uwypuklono jedynie wybrany aspekt wykorzystania informacji źródłowej zawartej w archiwalnych materiałach kartograficznych. Jednak bogactwo zamieszczonych w tych opracowaniach informacji stanowi nieocenione źródło danych dla bardzo szerokiego spektrum zagadnień wiążących się z „ładem przestrzennym i zrównoważonym rozwojem”, zagadnień szeroko pojętej inżynierii środowiska, gospodarki nieruchomościami i in.

Prowadzenie tego typu badań uwypukla rolę geodetów w konsekwentnym tworzeniu bogatych źródeł informacji przestrzennej, podkreśla rolę „profesji trudnej w społecznym odbiorze, niedocenianej najczęściej, a profesji od której zależy bardzo wiele w rozwoju społecznym i gospodarczym państwa” (Zdzisław Adamczewski, w recenzji wydawniczej [2]).

Literatura

- [1] Czochoński M., Kowalski G., Przewłocki S., Jaworowski H., *Mapa stanu zachowania elementów historycznego układu przestrzennego miasta Łodzi*, Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej 477, Budownictwo 37, Łódź 1986.
- [2] Czochoński M., Kośka T., Kowalski G., *Zarys dziejów geodezji w Łodzi*, Monografie Politechniki Łódzkiej, Wydawnictwa Politechniki Łódzkiej, Łódź 2008.
- [3] Konarski K., *Stanisław Staszic w Łodzi w roku 1825*, Rocznik Łódzki, t. I, Łódź 1928 [w: 4].
- [4] Koter M., Liszewski S., Suliborski A., *Łódź i region Polski środkowej*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2000.
- [5] *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919–1929*, Nakładem Magistratu Łódzkiego, Łódź 1930.
- [6] *Instrukcja z 12 czerwca 1823 roku (...) dla geometry Filipa Viebiga (...)*, <http://pl.wikisource.org>.